

ของดีในภาคอีสาน

ปาฐกถา ของ

หลวงวิจิตรวาทการ

รัฐมนตรี

อธิบดีกรมศิลปากร

กรมศิลปากร

พิมพ์ถวายพระภิกษุสามเณร ในเทศกาลเข้าพรรษา

พ.ศ. ๒๔๙๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

คำนำ

ในเทศกาลเข้าพรรษา กรมศิลปากรได้โดยพิมพ์หนังสือ แจกต้อนรับพระภิกษุสามเณรที่เข้ามาชมหอสมุดและพิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติ เป็นบรรณาการทุกปีมา ในปีนี้กรมศิลปากรได้ เลือกรูปภาพปาฐกถาเรื่อง "ของดีในภาคอีสาน" ของ หลวงวิจิตร วาทการ รัฐมนตรี และอธิบดีกรมศิลปากร เป็นของแจกถวาย ปาฐกถาเรื่องนี้ ได้กล่าวถึงโบราณสถานที่เป็นชั้นเอกในภาคอีสาน ถึง ๓ แห่ง ซึ่งเป็นโบราณสถานอันสำคัญที่น่าสนใจใคร่รู้ จึงหวัง ว่าอาจเป็นเครื่องนำทางแก่พระภิกษุสามเณรท่านผู้สนใจได้เป็นอย่างดี

กรมศิลปากร

๓๐ กรกฎาคม ๒๕๑๕

ปาฐกถา

เรื่อง “ของดีในภาคอีสาน”

หลวงวิจิตรวาทการ ประธานกรรมการวิทยุกระจายเสียง
แห่งประเทศไทย

แสดงทางวิทยุกระจายเสียง

วันพุธที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔

ท่านผู้ฟังทั้งหลาย

การที่ข้าพเจ้ากล่าวพูดเรื่อง “ของดีในภาคอีสาน” ในวันนี้ก็เพราะเหตุ ๒ ประการ ประการที่ ๑ ในภาคอีสานมีของดีจริง ๆ แต่ดูเหมือนเรายังสนใจกันน้อยไป ประการที่ ๒ ข้าพเจ้ารู้จักดินแดนภาคอีสานมากพอที่จะพูดถึงของดีในภาคนั้นได้ เนื่องจากข้าพเจ้าได้เคยท่องเที่ยวในภาคอีสานตั้งแต่ครั้งเป็นเลขานุการข้าหลวงแม่น้ำโขงเมื่อ ๑๕ ปีมาแล้ว และต่อจากนั้นก็ได้ออกท่องเที่ยวไปมาอยู่เสมอ จนกระทั่งถึงเวลานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่มีกรณีพิพาทเรื่องดินแดนระหว่างเวลาดังแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓ มาจนถึงต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ นั้น ข้าพเจ้ามีชีวิตอยู่ในดินแดนภาคอีสานมากกว่าในพระนคร ในบรรดาจังหวัดของภาคอีสาน ๑๕ จังหวัดนั้น เหลืออีกเพียงจังหวัดเดียวที่ข้าพเจ้ายังไม่ถึง คือจังหวัดเลย นอกนั้นข้าพเจ้าได้

ท่องเที่ยวทั่วถึงทุกจังหวัด และสำหรับจังหวัดที่มีอาณาเขตติดต่อ
แม่น้ำโขงนั้น ข้าพเจ้ารู้จักดีเท่า ๆ กับห้องนอนของข้าพเจ้า
ทีเดียว

ข้าพเจ้าใคร่ขอถือโอกาสกล่าวในที่นี้ด้วยว่า ในบรรดา ๑๐
จังหวัดแห่งราชอาณาจักรไทยที่มีอยู่เดิม และอีก ๔ จังหวัดที่
จะตั้งขึ้นใหม่เนื่องจากการได้ดินแดนคืนมานั้น มีอยู่อีกเพียง
๘ จังหวัดที่ข้าพเจ้ายังไม่เคยไป นอกนั้นข้าพเจ้าได้ไปมาแล้ว
๖๖ จังหวัด เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเชื่อใจว่า ข้าพเจ้าอยู่ในฐานะ
ที่จะพูดถึง "ของดี" ต่าง ๆ ในภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน
ดินแดนภาคอีสาน

ข้อที่ข้าพเจ้ากล่าวว่ภาคอีสานมีของดีนั้น ข้าพเจ้าขอเริ่ม
ด้วยเรื่องทางคมนาคม นอกจากทางรถไฟซึ่งไปได้ถึงอุบลและ
ขอนแก่น และอีกไม่ช้าก็จะไปถึงอุดรแล้วนั้น ภาคอีสานมีทาง
รถยนต์ ซึ่งเป็นทางที่สำเร้จเรียบร้อยและเดินรถยนต์ได้สะดวก
คือจริง ๆ ก็ือ

- ๑. จากนครราชสีมาถึงโนนไทย ๒๘ กิโลเมตร
- ๒. จากขอนแก่นถึงชุมแพ ๘๑ "
- ๓. จากบัวใหญ่ถึงชัยภูมิ ๕๒ "
- ๔. จากขอนแก่นผ่านจังหวัดมหาสารคาม,
ร้อยเอ็ด ไปอำเภออำนาจเจริญ ๒๓๖ "
- ๕. จากจังหวัดมหาสารคามไปกาฬสินธุ์ ๔๓ "

๖. จากอุบลไปจำปาศักดิ์	๑๔๗ กิโลเมตร
๗. จากขอนแก่นไปหนองคาย	๑๗๔ "
๘. จากอุดรไปนครพนม	๒๔๑ "
๘. ทางเข้าจังหวัดสกลนคร แยกจาก ชาตินาเวง	๖ "
๑๐. ทางจากอุบลถึงนครพนม	๒๗๑ "
๑๑. ทางจากบ้านไผ่ถึงชนบท	๑๒ "

รวม ๑,๓๓๑ กิโลเมตร

ทาง ๑,๓๓๑ กิโลเมตรนี้ หมายถึงเฉพาะทางซึ่งสำเร็จเรียบร้อยและจริงจัง ๆ สามารถใช้รถยนต์วิ่งได้อย่างเดียวกับทางหลวงจากกรุงเทพฯ ไปบางปู นอกจากนั้นมีทางซึ่งยังไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่ก็ใช้เดินรถยนต์ได้อีกหลายร้อยกิโลเมตร ภายใน ๓-๔ ปีข้างหน้า เมื่อการสร้างทางหลวงจากลพบุรีถึงนครราชสีมา และทางอื่น ๆ ที่กำหนดแผนการไว้นั้นเสร็จสิ้น ภาคอีสานก็จะมีทางหลวงอย่างดีกว่า ๒,๐๐๐ กิโลเมตร

อันที่จริง แม้ที่เรามีและใช้ได้ดีแล้วในบัดนี้ถึง ๑,๓๓๑ กิโลเมตรนั้น ก็นับว่ามีโชทางเล็กน้อย ผู้ที่ไม่เคยท่องเที่ยวในภาคอีสาน คงมีน้อยคนที่จะทราบว่าภาคอีสานของเรามีทางที่ใช้ได้ดีแล้วมากถึงปานนั้น ข้าพเจ้าใคร่ขอเชิญชวนท่านที่มีรถยนต์ว่าถ้าเมื่อใดปัญหาเรื่องจำกัดน้ำมันได้ผ่านพ้นไปแล้ว ท่านควรระลองท่องเที่ยวภาคอีสานด้วยรถยนต์ส่วนตัวของท่าน โดยวิธีนำ

รถยนต์บรรทุกไฟฟ้าจากกรุงเทพ ฯ ไปถึงอำเภอบ้านไผ่ ต่อจากนั้นท่านจะมีโอกาสใช้รถยนต์คันนั้นได้อย่างคุ้มค่า คือจากอำเภอบ้านไผ่ ท่านสามารถจะเดินทางท่องเที่ยวในเขตจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด ขอนแก่น อุดร หนองคาย สกลนคร นครพนม อุบล และจำปาสักดี ซึ่งรวมระยะทางได้กว่า ๑,๓๐๐ กิโลเมตร และจะเป็นการท่องเที่ยวที่ผาสุก เพราะทางเหล่านั้นเป็นทางอย่างดี ท่านไม่ต้องวิตกว่ารถยนต์อันงดงามของท่านจะต้องบอบช้ำ ท่านจะได้พบสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์ เป็นความรู้หลายสิ่งหลายประการ และถ้าต่อไปอีก ๓-๔ ปีข้างหน้า เมื่อการสร้างทางระหว่างลพบุรีกับนครราชสีมาเสร็จสิ้นลงแล้ว ท่านก็สามารถจะเล่นรถยนต์จากกรุงเทพ ฯ ท่องเที่ยวได้ตลอดภาคอีสาน

ทุกวันนี้เป็นแต่เรื่องถนน ภาคอีสานยังมีของดีอีกหลายประการ ประการแรกคือคน ราษฎรในภาคอีสานเป็นพลเมืองที่มีศีลธรรมอันดี มีมารยาทอ่อนโยนและมีวัฒนธรรมสูง แม้แต่ชื่อคนในภาคอีสาน ก็แสดงให้เห็นวัฒนธรรมของภาคนั้น ชื่อต่าง ๆ ที่ทางกรุงเทพ ฯ ของเราคิดว่าเป็นชื่อใหม่ หรือต้องผูกศัพท์ขึ้นอย่างโลกใบนั้น ชาวอีสานได้ใช้เป็นชื่อธรรมดาทั่วไป นอกจากชื่อคนแล้ว ชื่อภูมิประเทศของภาคอีสานก็เป็นชื่อที่ไพเราะ เช่น กุมภวาปี พรรณานิคม กุสุมาลย์ กมลาสัย คันทรวิไชย ชวขบุรี วาปีประทุม พยัคฆภูมิพิสัย รัตนบุรี

สุวรรณภูมิ บโสร พนมไพร มหาชนไชย อุทุมพรพิสัย
 ศิขรภูมิ กัณฑ์รตักษ์ กัณฑ์รามย์ บุณชริก เดชอุดม ตระการ-
 พิษผล มุกดาหาร ชานุมาน เขมราฐ เสละภูมิ ซ้อเหล่านี่ไม่
 ไซ้ซ้อใหม่ เป็นซ้อดั้งเดิมใช้กันมาหลายร้อยปี ซึ่งแสดง
 วัฒนธรรมอย่างสูงของภาคอีสาน เมื่อพูดถึงอัยยาศัยของคน
 ชาวอีสานโดยทั่วไป มีอัยยาศัยโอบอ้อมอารี ชาวอเมริกันผู้สื่อ
 ข่าวกองบริษัทยูไนเตดเพรส ซึ่งได้เดินทางคนเดียวโดยใช้
 จักรยานคันเดียว ไปตามทางหลวงอันขี้ดยาวของภาคอีสาน ได้
 บอกข้าพเจ้าว่า เป็นการเดินทางซึ่งเขาไม่สามารถจะลืมได้ เมื่อ
 ถีบจักรยานเหน็ดเหนื่อย เข้ามาพักในหมู่บ้านใด ย่อมได้รับการ
 ต้อนรับอย่างดีจากชาวบ้าน เมื่อใช้ใบแสดงว่าอยากน้ำ เขาก็นำ
 มะพร้าวอ่อนมาปอกให้รับประทาน ให้สดดังกั๊กไม้รับ ชาว
 อเมริกันผู้หนึ่งกล่าวว่า การเดินทางท่องเที่ยวในภาคอีสานนี้ ทำให้
 เขาได้ความรู้อันแน่นอนว่าชนชาติไทยนั้น แม้ระดับการศึกษาจะ
 ยังต่ำ แต่ก็มีภูมิธรรมที่สูงมาก

ภาคอีสานเป็นดินแดนที่พลเมืองหนาแน่น อำเภอหนึ่ง ๆ
 ของอีสานมีพลเมืองมากกว่า จังหวัดหลายจังหวัดในภาคกลาง
 ตามปกติอำเภอหนึ่ง ๆ ของภาคอีสานมีพลเมืองระหว่างหกหมื่น
 ถึงแสนเศษ ความที่อำเภอของภาคอีสานใหญ่ถึงปานนี้ ประชา
 ชนชาวอีสานจึงภูมิใจในอำเภอของเขา โดยไม่ต้องนึกถึงจังหวัด
 ถ้าท่านถามคนชาวอีสานคนหนึ่งว่าเขาเป็นคนพื้นเมืองใด เขาจะ

ตอบท่านว่า บุคอาหาร หรือ ท่ออุเทน หรือ โพนพิไสย หรือ ยโสธร ซึ่งล้วนแต่เป็นชื่ออำเภอโดยไม่ต้องพูดถึงจังหวัด ทั้งนี้มิได้หมายความว่า เป็นเพราะหย่อนการศึกษาจนไม่รู้จักชื่อจังหวัด ความจริงถึงแม้ผู้ที่มีการศึกษา เช่น ครูโรงเรียน ข้าพเจ้าต้องถามดูหลายคน เขาก็ตอบแต่ชื่ออำเภอ ทั้งนี้เพราะเขาพอใจในความใหญ่หลวงของอำเภอของเขา โดยไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงนามจังหวัด มีสิ่งหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าใครจะแนะนำไว้ในทางท่องเที่ยวภาคอีสาน คือท่านจะต้องพยายามจำชื่ออำเภอให้แม่นยำว่าอำเภอใดอยู่จังหวัดใด เพราะเมื่อตกไปถึงอีสานแล้ว เขามิค่อยพูดกันถึงชื่อจังหวัด เขาพูดกันแต่ชื่ออำเภอ และถ้าเมื่อเขาบอกชื่ออำเภอแก่ท่าน ท่านไปย้อนถามเขาอีกว่าจังหวัดใดแล้ว จะเกิดผลร้ายถึง ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือเขาจะหาว่าท่านหย่อนการศึกษา อีกอย่างหนึ่งเขาจะเสียใจว่าท่านตีราคาอำเภอของเขาต่ำไป.

อีสานมีทุก ๆ อย่างที่ธรรมชาติสามารถจะให้ได้ อีสานมีภูเขาสูง เช่น ภูกระดึง ซึ่งรัฐบาลกำลังดำริจะบำรุงให้เป็นที่มียะประโยชน์ อีสานมีทะเลสาบทั้งดงาม คือ หนองหารสกลนคร อีสานมีที่ราบอันใหญ่กว้าง ซึ่งถ้าได้หาทางที่จะบำรุงให้ดียิ่งขึ้นแล้ว ดินแดนภาคอีสานจะเป็นดินแดนอุดม สามารถเลี้ยงคนได้อีกหลายล้านคน สิ่งที่อีสานยังบกพร่องมีอยู่ก็อย่างเดียว คือ น้ำ ถ้าสามารถให้น้ำแก่อีสานได้อีกอย่างเดียว อีสานจะกลายเป็นบ่อเงินบ่อทองของประเทศชาติบ่อใหญ่ที่สุด.

สถิติคนเกิดของภาคอีสานนั้น เป็นสถิติที่งดงาม การดู
 สถิติคนเกิดของภาคอีสานนั้น อาจดูได้ง่าย ๆ โดยใช้วิธีเข้าไป
 ในหมู่บ้าน ท่านจะเห็นเด็กขนาดสี่ขวบห้าขวบมาขึ้นนมดูท่าน
 เป็นจำนวนมากที่จะต้องทำให้ท่านตื้นตา แต่น่าเสียดายอยู่อย่าง
 หนึ่ง ที่ปรากฏว่ามีคนตายในระหว่างอายุ ๖ ขวบถึง ๑๒ ขวบเป็น
 จำนวนมาก ทั้งนี้เพราะเรื่องนั้นเอง เมื่อน้ำมีไม่พอใช้ โรค
 ภัยหลายอย่างก็บังเกิดขึ้น ฉะนั้นต่อไปภายหน้า เมื่อการ
 ชลประทานได้ขยายออกไปถึงภาคอีสานแล้ว จะได้ประโยชน์ไม่
 แต่เพียงเพิ่มพูนโภคทรัพย์ของประเทศเท่านั้น ยังจะได้ประโยชน์
 ในการเพิ่มผลเมือง โดยทำให้สถิติการตายของเด็กลดน้อยลง
 ถ้าหากเราสามารถมีทางบำรุงเลี้ยงเด็กภาคอีสานในระหว่าง ๖ ขวบ
 ถึง ๑๒ ขวบ ให้มีอนามัยดีจนสามารถจะเติบโตต่อไปได้ และ
 ให้มีการตายในระหว่างอายุเท่านี้ แต่น้อยที่สุดแล้ว จะเป็นทาง
 ให้เพิ่มจำนวนผลเมืองได้อย่างรวดเร็ว และได้ผลเมืองที่ดี
 จริง ๆ ค่ะ.

ของดีที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วเป็นแต่เรื่องทั่ว ๆ ไป ต่อไปนี้
 ข้าพเจ้าจะพูดถึงของดีสำหรับข้าพเจ้าเอง

ในภาคอีสาน มีโบราณวัตถุอยู่มากหลาย และมีทุกจังหวัด
 ไม่มีจังหวัดใดในภาคอีสานที่จะปราศจากโบราณวัตถุ เพียงเท่าที่
 ได้สอบสวนและขึ้นทะเบียนไว้ตามความในพระราชบัญญัติโบราณ

สถาน ก็ได้จำนวนถึง ๒๖๕ แห่ง มีรายการตามลำดับมากน้อย ดังต่อไปนี้

๑.	จังหวัดนครราชสีมา	มี	๕๖ แห่ง
๒.	” ไซยภูมิ	”	๓๒ ”
๓.	” ร้อยเอ็ด	”	๒๕ ”
๔.	” สุรินทร์	”	๒๕ ”
๕.	” บุรีรัมย์	”	๒๘ ”
๖.	” อุบลราชธานี	”	๒๕ ”
๗.	” มหาสารคาม	”	๑๗ ”
๘.	” ศรีสะเกษ	”	๑๑ ”
๙.	” ขอนแก่น	”	๑๐ ”
๑๐.	” หนองคาย	”	๑๐ ”
๑๑.	” สกลนคร	”	๗ ”
๑๒.	” นครพนม	”	๕ ”
๑๓.	” อุดร	”	๓ ”
๑๔.	” เลย	”	๓ ”

ตามรายการนี้รวมได้ ๒๖๕ แห่ง และโดยเหตุที่เรามีจังหวัด นครจำปาศักดิ์เพิ่มขึ้นอีกจังหวัดหนึ่ง จึงเป็นที่มั่นใจว่าจะได้ เปรียบสถานต่างๆ เพิ่มขึ้นอีก แม้ที่พบแล้วและเป็นชั้นงามจริงๆ ชั้นหนึ่ง คือ วัดกุ ซึ่งถ้าหากมีเวลาสอบสวนอีก ก็คงจะได้ อีกมาก

ในบรรดาโบราณสถานที่จะบูรณะแล้วนั้น ถ้าจะให้ข้าพเจ้า
 หยิบขึ้นเอกขึ้นมากล่าว ข้าพเจ้าจะหยิบได้ ๔ แห่ง คือ ๑. ปรา
 สาทหินพิมาย ๒. พระธาตุพนม ๓. วัตถุจำปาศักดิ์ และ
 ๔. ปราสาทเขาพระวิหาร

ปราสาทหินพิมาย เรารู้จักกันมากแล้ว มีผู้เขียนและ
 บรรยายไว้มาก นักท่องเที่ยวเคยคุมกันเป็นหมู่คณะไปชมแล้ว
 บ่อย ๆ ข้าพเจ้าจึงจะไม่บรรยายเรื่องปราสาทหินพิมายในเรื่องนี้
 ข้าพเจ้าจะเริ่มด้วยพระธาตุพนมเป็นเรื่องแรก และแม้เรื่องพระ
 ธาตุพนมนี้เอง ข้าพเจ้าก็จะกล่าวแต่ย่อ ๆ เพียงเป็นลักษณะนำ
 เทียบสำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไป ส่วนประวัติและรายการละเอียด
 เกี่ยวกับพระธาตุพนมนี้ ข้าพเจ้ากำลังให้ข้าราชการผู้หนึ่งของ
 กรมศิลปากร ซึ่งไปธาตุพนมกับข้าพเจ้าทุก ๆ ครั้งเตรียมทำคำ
 บรรยายอยู่แล้ว

การเดินทางไปธาตุพนมอาจทำได้หลายทาง แต่ทางที่สั้น
 ที่สุดคือขึ้นรถไฟไปถึงอุบล แล้วเช่ารถยนต์จากอุบลเป็นระยะ
 ทาง ๒๑๗ กิโลเมตร ถนนดีเรียบร้อยตลอดสายรถดี ๆ สามารถ
 วิ่งถึงได้ใน ๔ ชั่วโมง ระยะทางผ่านอำเภออำนาจเจริญ อำเภอ
 มุกดาหารแล้วก็ถึงอำเภอธาตุพนมอันเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุ

ขอให้เราเข้าใจอย่างหนึ่งว่า ในภาคอีสานที่ดี ในฝั่งชาย
 แม่น้ำโขงที่ดี คำว่า "ธาตุ" นั้น หมายความว่าเจดีย์ พระธาตุพนม
 เป็นเจดีย์ รุ่งเกล้าที่สุดของประเทศไทย สอบสวนได้ความแน่ชัด

เป็นที่เชื่อได้ว่าสร้างใน พ.ศ. ๑๐๐๑ คือมีอายุนับถึงบัดนี้ได้ ๑๔๐๐ ปีเศษ ที่เชื่อกันไม่ใช่เชื่อแต่ตำนานพื้นเมือง แต่มีเหตุผลประกอบกันหลายทาง เช่นในเขตต์จามซึ่งอยู่ในประเทศญวนเวลานี้ มีถาวรวัตถุซึ่งสร้างโดยวิธีอย่างเดียวกัน ล้วนแต่สอบสวนได้หลักฐานว่ามีอายุ ๑๔๐๐ ปีเศษทั้งนั้น เมื่อนำหลักฐานทางโบราณคดีมาประกอบพิจารณากับตำนานพื้นเมืองแล้ว ก็เป็นที่แน่นอนว่า พระธาตุพนมมีอายุ ๑๔๐๐ ปีเศษ.

พระธาตุพนมเป็นเจดีย์สูงตระหง่าน การดูพระธาตุพนมจะต้องดูเป็นตอน ๆ ดังนี้.

ตอนแรกตั้งแต่พื้นดินขึ้นไปถึงบัวล่าง เป็นความสูง ๘ เมตร ตอนนี้เป็นเคราะห์ดีหนักหนา ที่ผู้ขอมในชั้นหลังไม่ได้ทำให้เปลี่ยนแปลงสภาพไป ยังเห็นของเก่าโบราณแท้ คือ อิฐที่มีลวดลายอยู่ชัดเจน เป็นสถาปัตยกรรมแบบเก่าที่สุดที่มีอยู่ในประเทศเรา

ตอนที่ ๒ ตั้งแต่บัวล่างขึ้นไปถึงบัวบน เป็นระยะ ๑๒ เมตร เป็นส่วนสูง ๒๐ เมตร ตอนนี้เป็นตอนที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง เพราะท่านผู้ขอมในชั้นหลังได้เอาซิเมนต์โบกทับลายของเก่าหมด แล้วเอากระเบื้องถ้วยชามแตกขึ้นไปปิดเป็นดอกดวง โดยคิดว่าจะดีกว่าลายอิฐของเดิม ความงามความดีของพระธาตุพนมในตอนนี้ จึงซ่อนอยู่ภายใต้ปูนซิเมนต์ ซึ่งเป็นที่น่าสลดใจยิ่งนัก การที่ทำเช่นนี้ได้ ก็เพราะเวลานั้นไม่มีพระราชบัญญัติ

ส่วนงานที่กรมศิลปากรทำนั้น คือตั้งแต่บัวบนขึ้นไป จนถึง ยอด รวม ๒๓ เมตร กับเสริมให้สูงขึ้นอีก ๑๐ เมตร เป็นงานที่ต้องทำ ๓๓ เมตร คือสูงสองเท่าตึกถนนราชดำเนิน งานอันนี้ไม่ใช่งานเล็กน้อย เพราะต้องใช้เหล็กกว่า ๓,๕๐๐ เส้น เป็นน้ำหนักเหล็กกว่า ๓ พันกิโล ใช้ซีเมนต์กว่า ๕๐๐ ถุง กรวด หวาย และไม้เป็นจำนวนมากหลาย แม้แต่ลวดเหล็กสำหรับผูกเหล็กเท่านั้น ก็เป็นจำนวนกว่า ๑๐๐ กิโลกรัม ลวดลายที่ติดองค์พระธาตุ ต้องหล่อด้วยซีเมนต์ มีโครงเหล็กทำจากข้างล่างแล้วเอาขึ้นไปติด ลวดลายเหล่านี้มีถึง ๔๕๒ ชั้น ชั้นหนึ่ง ๆ มีขนาดสูงกว่าตัวคน การเอาของใหญ่และหนักมีประมาณมากเช่นนี้ขึ้นไปในที่สูงถึง ๕๐-๕๐ เมตรนั้น ไม่ใช่งานที่ง่าย งานซ่อมพระธาตุพนมมต้องใช้ เวลาทำหกเดือนเต็ม เพิ่งสำเร็จเสร็จลง เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคมนี้เอง.

ในการทำงานเกี่ยวกับพระธาตุพนมครั้งนี้ นอกจากข้าราชการซึ่งให้เป็นผู้ควบคุม และจ้างช่างปูนไปอีกเพียง ๓ คนเท่านั้นแล้ว ข้าพเจ้าใช้นักเรียนช่างศิลปากรทั้งหมด ได้เอนักเรียนช่างศิลปากร ๔๐ คนไปทำงานนี้ การที่ข้าพเจ้าเอนักเรียนช่างศิลปากรไปทำเองเช่นนี้ เพราะเหตุว่า งานซ่อมพระธาตุพนมมันจะต้องให้ช่างเหล็ก ช่างเขียน และช่างปั้น ทำงานไปพร้อมกันถึงแม้ จะจ้าง เหมมาให้ใคร ทำ ก็จะต้อง เอาช่างปั้น ช่างเขียนไปจากโรงเรียนศิลปากรอยู่นั้นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็อยากจะทดลองให้

โรงเรียนศิลปากรทำให้สมบูรณ์สักครั้งหนึ่ง ในการที่เอนักเรียน
 ไปทำเช่นนั้นได้เกิดความวิตกกังวลมากว่าจะไม่สำเร็จ เพราะนัก
 เรียนเหล่านี้ เรียนสำหรับเป็นนางงาน เขียนแบบ เขียนลาย
 ตรวจงาน แต่จะเอาไปลงมือทำงานเองนั้น เกรงจะทำไม่ไหว
 อีกประการหนึ่ง การขึ้นทำงานในที่สูง ๆ ที่เรียกว่าไม้สูงนั้น ไม้
 ไซ้จะขึ้นไปได้ทุกคน จะต้องเป็นผู้ที่เคยฝึกฝนในการนี้จึงจะขึ้นได้
 อนึ่งพระธาตุพนมนี้ถ้อยกันว่าผู้มีบุญจึงจะซ่อมได้ ยิ่งการเสริม
 ขอดให้สูงขึ้นด้วยแล้ว ก็จะต้องเป็นคนมีบุญจริง ๆ ถ้าไม่มีบุญ
 จริงแล้ว มาทำเข้าจะได้รับอันตราย ถ้าหากเด็กนักเรียนตกลงมา
 เป็นอันตรายสักคนหนึ่ง คนในแถบนั้นก็เห็นว่าพวกเราไม่ไช้
 พวกมีบุญ เมื่อคนเกิดมีความคิดขึ้นเช่นนั้น ก็อาจเสียดายได้ ข้อ
 วิตกเหล่านี้มีมูลและเป็นความจริงทุกประการ แต่ข้าพเจ้ามีมานะ
 แรงกล้าที่จะปลุกฝังนักเรียนช่างศิลปากรของข้าพเจ้ารุ่นนี้ ให้เป็น
 กระดูกสันหลังแห่งการช่างของไทยในอนาคต นายช่างจะต้อง
 สามารถไม่เฉพาะแต่เขียนแบบ สั้งาน และตรวจงาน นายช่าง
 จะต้องสามารถลงมือทำงานทุกอย่างให้ลูกมือแลเห็นว่าตัวก็ทำเป็น
 ผู้ตรวจงานจะต้องสามารถปั้นน้้งร้าน สูงห้าสิบเมตรหรือร้อยเมตร
 เพื่อขึ้นไปสังการและตรวจงานอย่างใกล้ชิด มนุษย์เป็นธรรมชาติ
 ที่หัดได้ งานทุกอย่างที่เราเต็มใจฝึกหัด เราก็สามารถทำได้เสมอ
 ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงตกลงใจแน่นอนเอนักเรียนช่างไปทำ ข้าพเจ้า
 ไปด้วย ข้าพเจ้าเอาใจใส่ดูแลนักเรียนช่างเหล่านี้เหมือนหนึ่งว่า

เป็นลูกของข้าพเจ้าเอง ก่อนจะให้ขึ้นทำงาน ข้าพเจ้าจัดรูปเทียน
บูชา ขอสะมาพระบรมธาตุก่อนที่จะให้ขึ้นไป ข้าพเจ้าสอน
ให้นักเรียนทุกคน กราบไหว้เคารพบูชา มิให้แสดงกิริยาว่าจา
อันใดที่ขาดความเคารพ ส่วนการขึ้นไม้สูงนั้น ให้พยายามขึ้นที่
ละน้อย วันแรกเพียง ๑๐ เมตร แล้วค่อย ๆ เขยิบขึ้นไป จน
ในที่สุดนักเรียนช่างของข้าพเจ้าสามารถเดินได้ไม้ไผ่ลำเดียวอยู่ใน
ระยะสูงตั้ง ๔๐-๕๐ เมตรได้.

เมื่อเกิดการรบกับฝรั่งเศสขึ้นแล้ว ข้าพเจ้าก็พุ่มใจ ว่าการ
ที่เอนักเรียนช่างมาทำงานเอง ข้าพเจ้าคิดถูก ถ้างั้นหรือเหมาะ
ให้คนอื่นไปทำ โดยมีชนต่างชาติเป็นกรรมกรด้วย งานนี้จะไม่
สำเร็จ จะไม่มีใครยอมอยู่ เพราะถูกยิงจนนับไม่ถ้วนว่ากี่ครั้ง
ถูกลูกกระเบิดอย่างแรงไม่แพ้ที่แห่งอื่น ลูกกระเบิดที่ฝรั่งเศสมาทั้ง
ชาติพนม นับแต่ละเพาะที่ระเบิดเท่านั้น เป็นจำนวนถึง ๖๕ ลูก
ที่พักของข้าราชการและนักเรียนศิลปากร ถูกเครื่องบินฝรั่งเศสจิก
หัวเอาปืนกลยิง ประชาชนชาวบ้านร้านตลาดพากันอพยพไปหมด
เหลือแต่ตำรวจกับพวกศิลปากรเท่านั้นที่ยังทนอยู่ และทำงานกัน
เรื่อยไปโดยไม่ลดละ วิชช้อมการหลบภัยทางอากาศของพวก
ศิลปากรนั้น แปลกกว่าคนอื่น คือต้องข้อมได้นั่งร้านจากยอด
~~ของ~~ มาถึงข้างล่างโดยรวดเร็ว เวลาขึ้นทำงานบนพระธาตุ ต้องมียาม
อากาศขึ้นไปคอยส่องกล้องดูถ้าเห็นเรือบินมาแต่ไกลก็ให้สัญญาณ
แล้วทุกคนต้องรีบลง พอเห็นว่าปลอดภัยแล้วก็กลับขึ้นไป

ทำงานใหม่ ระยะสูง ๔๐ หรือ ๕๐ เมตรนั้น ถ้าทำเป็นบันไดก็
จะต้องเป็น ๒๐๐ หรือ ๒๕๐ ขั้น การขึ้น ๆ ลง ๆ ตามความสูง
คิดเป็นบันได ๒๐๐ หรือ ๒๕๐ ขั้นนั้น ไม่ใช่ของสนุกนัก เมื่อ
เสร็จงานตอนกลางวันแล้ว กลางคืนต้องแบ่งเวรกันไปสมทบกับ
กำลังตำรวจ เพื่อรักษาการตามริมฝั่งแม่น้ำโขง ถ้าท่านเห็นสภาพ
ของนักเรียนช่างศิลปากรในเวลานั้น ท่านจะสงสารและมีเมตตา
จิตต์ แก่นักเรียนเหล่านั้นเป็นอันมาก

แต่ด้วยเดชะคุณพระรัตนตรัยคุ้มครองรักษา ข้าราชการและ
นักเรียนช่างศิลปากร ไม่มีใครได้รับอันตรายอย่างใดเลยแม้แต่คน
เดียว งานซ่อมพระธาตุพนมสำเร็จสมหมาย พระธาตุพนมใน
เวลานี้เป็นถาวรวัตถุงามสง่า เป็นสถาปัตยกรรมแบบภาคอีสาน
ประกอบด้วยความงามซึ่งจะหาที่ใดเปรียบได้ยาก พระธาตุพนม
ในเวลานี้สูง ๕๓ เมตร เมื่อเปรียบกับถาวรวัตถุสูง ๆ ในประเทศ
ไทย - บรรดาที่สร้างจากพื้นดินแล้ว พระธาตุพนมก็เป็นที ๔
คือ พระปฐมเจดีย์ เป็นที ๑ สูง ๑๒๐ เมตร ภูเขาทอง เป็นที ๒
สูง ๖๓ เมตร พระปรางค์วัดอรุณเป็นที ๓ สูง ๕๖ เมตร พระธาตุ
พนม เป็นที ๔ สูง ๕๓ เมตร ถ้าท่านลงเรือย่นตร์จากมุกดาหาร
ขึ้นไปธาตุพนม ในระยะ ๑ ชั่วโมงครึ่งก่อนถึงธาตุพนมท่านก็
สามารถจะเห็นองค์พระธาตุ ความงามของพระธาตุพนมในเวลา
เป็นความงามซึ่งสามารถจะอวดแก่คนได้ทุกชาติทุกภาษา เป็น
งานอันหนึ่งซึ่งกรมศิลปากรจะภูมิใจไปตลอดกาล

ต่อไปข้าพเจ้าจะกล่าวถึงวัดกุจำปาศักดิ์

เมื่อมีข่าวว่ากองทัพไทยได้นครจำปาศักดิ์ ข้าพเจ้าก็ตื่นเต้นมาก เพราะนามของนครจำปาศักดิ์นั้น เรายุ่จักกันมาช้านาน แต่ครั้นเมื่อข้าพเจ้าเดินทางไปถึงนครจำปาศักดิ์ ก็มองไม่เห็นถึงความสำคัญของจำปาศักดิ์อยู่ที่ไหน มีผู้บอกข้าพเจ้าว่า มีโบราณวัตถุแห่งหนึ่งทั่ววัตถุ ข้าพเจ้าจึงไปดูในตอนบ่าย จึงได้เห็นความสำคัญของจำปาศักดิ์อยู่ที่นั้น โบราณสถานวัตถุเป็นปราสาทหินสร้างขึ้นไปตามไหล่เขา มีความสูงราว ๑๐๐ เมตร มีแผนผังอย่างงดงาม ในตอนต้นเป็นสระใหญ่ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการสร้างปราสาทหิน จากสระใหญ่ขึ้นไปเป็นถนนยาว มีเสาหินสองข้างแบบเดียวกับสวนโรมัน ต่อจากนั้นเป็นลานกว้าง มีปราสาทหินสองข้าง ทำด้วยฝีมือช่างและลวดลายอย่างประณีต ต่อขึ้นไปเป็นบันไดหิน และมีปราสาทหินอยู่บนชั้นสูงสุด ทุกสิ่งทุกอย่างทรุดโทรม แต่ยังมีหวังว่าจะซ่อมให้ดีขึ้นได้ ปราสาทหินจำปาศักดิ์เป็นโบราณสถานชั้นเอกชั้นหนึ่งซึ่งดูง่าย และไม่จำเป็นต้องเป็นนักโบราณคดี นักท่องเที่ยวโดยทั่วไปก็จะมองเห็นความงามความสำคัญของโบราณสถานแห่งนี้ในทันที

ต่อไปข้าพเจ้าจะกล่าวถึงโบราณสถานชั้นสำคัญที่สุด และที่น่าสนใจที่สุด คือเขาพระวิหาร

การเดินทางไปเขาพระวิหารนั้น ต้องลงจากรถไฟที่สถานีศรีสะเกษ แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปเป็นระยะทาง ๑๐๒ กิโลเมตร

โดยเหตุที่เป็นทางชั่วคราวบ้าง เป็นทางถาวรบ้าง จึงสามารถใช้รถยนต์เดินได้แต่เพียงฤดูแล้ง ถ้าเป็นฤดูฝนจะต้องใช้ม้าหรือเกวียนหรือช้าง และจะต้องใช้เวลาเดินทางหลายวันหลายคืน ฉะนั้นโครงการอันเกี่ยวแก่เรื่องบำรุงเขาพระวิหารนั้น ความจำเป็นในขั้นแรกคือทางหลวง.

อันที่จริงในระยะทาง ๑๐๒ กิโลเมตรนั้น ทางบ้านเมืองได้ทำเป็นทางถาวรไปแล้ว ๒๐ กิโลเมตร เหลืออีกเพียง ๘๒ กิโลเมตรซึ่งจะต้องทำต่อไป นายช่างได้กะประมาณเงินทำทางถาวรนี้เป็นจำนวนเงิน ๔ แสนบาท อันที่จริงถ้าเราจะต้องใช้เงินสี่แสนสำหรับเป็นทางไปชมเขาพระวิหารเท่านั้น ก็คุ้มความจำเป็นน้อยไป แต่ทางสายนี้จะใช้ประโยชน์ได้ไม่เฉพาะแต่ไปชมเขาพระวิหาร ยังจะใช้เป็นทางติดต่อกับนครวัดและเสียมราฐได้อย่างดี เราสามารถจะเปิดประตูติดต่อกับดินแดนใหม่ของเราทางจอมกะสัน อัดลองเวงตลอดถึงสำโรง เราสามารถจะจูงนักท่องเที่ยวจากนครวัดให้มาชมเขาพระวิหาร และชม "ของดีภาคอีสาน" ของเราได้โดยง่าย อนึ่งในระยะทางที่ผ่านมา เป็นภูมิประเทศที่อุดมในป่ามีต้นสนหนาแน่น พื้นดินได้เคยทดลองว่าสามารถปลูกยาสูบ ฝ้าย และต้นหม่อนสำหรับเลี้ยงไหมได้ดีที่สุด ทั้งนี้ปรากฏในบันทึกของเจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญที่ได้ทำการสำรวจแล้ว การลงทุนสร้างทางในตอนนี้ ๔ แสนบาท จะได้ผลคุ้มค่า เพราะจะได้ผลในทางบำรุงโบราณสถานสำคัญซึ่งซ่อนอยู่ในป่า ได้ผลในทาง

คิดต่อกับแคว้นกัมพูชา ได้ผลในเรื่องอุตสาหกรรมท่องเที่ยว และได้ผลในการครองชีพของราษฎร ถนนสายนี้จะเปลี่ยนโฉมหน้าจังหวัดศรีสะเกษ และภาคอีสานให้เพิ่มพูนความสำคัญขึ้นอีกเป็นอันมาก

โบราณสถานบนเขาพระวิหาร หรือที่เรียกว่าปราสาทเขาพระวิหารนั้น เป็นโบราณสถานสำคัญไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทยหรือในบูรพทิศเท่านั้น ปราสาทเขาพระวิหารเป็นชั้นเอกชั้นหนึ่งของโลก เพราะเป็นโบราณสถานที่สูงถึง ๔๐๐ เมตร ตัวโบราณสถานเองวัดจากชั้นล่างถึงชั้นบนได้ส่วนสูงถึง ๑๐๐ เมตร และยาวถึง ๑ กิโลเมตร ไม่มีปราสาทหินแห่งใดในโลกนี้ที่จะสร้างให้มีความสูงและความยาวถึงเท่านี้ นอกจากในการก่อสร้างแล้ว ธรรมชาติเองยังช่วยให้เขาพระวิหารเองเป็นที่น่าดูน่าเที่ยว เพราะเมื่อตั้งอยู่สูงถึง ๔๐๐ เมตร ก็เป็นที่ที่มองอากาศดี และลักษณะพิเศษซึ่งจะหาไม่ได้ในที่อื่นก็คือ จากยอดสูงสุดของเขาพระวิหารนั้น หน้าผาดัดตรงลงไปอย่างประหลาด เกือบไม่น่าเชื่อว่าธรรมชาติจะเป็นได้เองอย่างนั้น

รูปการก่อสร้างของปราสาทเขาพระวิหาร เป็นทำนองเดียวกับจำปาศักดิ์ แต่ใหญ่และยาวกว่าจำปาศักดิ์หลายเท่า บันไดชั้นตอนแรกสูง ๑๖๓ ชั้น แล้วก็ถึงทางยาวที่เป็นทางชัน แล้วก็มีบันไดต่อไป มีปราสาทหินรวมทั้งหมด ๑๔ หลัง และไม่ทำให้

เบื้องต้นในการเที่ยวดู เพราะปราสาทหินเหล่านั้นได้ตั้งอยู่ใน
ระยะที่เป็นแผนผังอย่างดีพิเศษ.

เมื่อแรกไปถึงเขาพระวิหารนั้น สิ่งที่แปลกใจในเบื้องต้นก็
คือ ปราสาทเขาพระวิหารไม่มีสระใหญ่เหมือนปราสาทหินอื่น ๆ
มีแต่สระเล็ก ๆ อยู่บนเขา การที่ไม่มีสระใหญ่นั้น ทำให้เกิด
ความสงสัย เพราะผิดแปลกกับปราสาทหินอื่น ๆ แต่ครั้นเมื่อ
กลับลงมาข้างล่าง และลงมือทำการสำรวจทางน้ำเข้าแล้ว จึงได้
ความว่ามีสระธรรมชาติอย่างงดงามอยู่ในบริเวณนั้น ห่างจากลาน
หินหน้าเขาพระวิหารไปราว ๑ กิโลเมตร ก็ได้พบทำนบซึ่งทำด้วย
หินและใช้หินก้อนใหญ่หุ้มห่อ มีรอยพุนดินสกัดกั้นทางน้ำ แสดง
ให้เห็นว่าคนโบราณที่สร้างเขาพระวิหารนั้น มีความรู้ในการชลประ
ทานเป็นอย่างสูง ทำนบหินนี้ได้ทำลายลงเพราะถูกทอดทิ้งมาหลาย
ร้อยปี เราอาจใช้เงินไม่เกินหมื่นบาท สำหรับทำทำนบหินนี้ให้
คงคืนสภาพเดิม และเมื่อทำได้เช่นนั้น ก็จะแก้ปัญหาเรื่องขาด
แคลนน้ำบนยอดเขา จะได้สระธรรมชาติ หรือทะเลสาบเล็ก ๆ
อย่างสวยงาม ด้านหนึ่งเป็นลานหิน อีกด้านหนึ่งเป็นภูเขาหิน
เหมือนฉาก ข้าพเจ้าอาจรอดอ้างได้ว่าใครจะได้เคยเห็นปราสาท
หินแห่งใดมาแล้วก็ตาม ถ้ามาดูปราสาทหินเขาพระวิหาร จะต้อง
ตื่นตาตื่นใจยิ่งกว่าที่อื่น เพราะปราสาทหินในที่อื่น ๆ มีแต่การ
ปลูกสร้าง นี้ก็จะสร้างตรงไหนก็สร้างลงไป ส่วนปราสาทหินเขา
พระวิหาร ได้เลือกภูมิประเทศที่เหมาะสมที่สุด และมีธรรมชาติ

ช่วยเหลืออย่างดีวิเศษ ถ้าได้บรรณาให้สมบรูณ์ตลอดบริเวณแล้ว
 เขาพระวิหารจะเป็นที่เชิดชูวัฒนธรรมเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ มี
 ธรรมชาติให้อบอุ่น และพายเรือเล่นได้บนยอดเขา เป็นที่ซึ่ง
 สามารถจะมองเห็นกรุงกัมพูชาทั้งประเทศ ไม่มีโบราณสถาน
 แห่งใดจะมาแข่งได้

ถ้าหากได้บำรุงเขาพระวิหาร โดยให้มีทางหลวงไปได้สะดวก
 แล้ว ข้าพเจ้ามีหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะสามารถชักจูงนักท่องเที่ยว
 ได้มากหลาย และอาจชักจูงให้ไปดูพิมาย เขาพระวิหาร
 จำปาศักดิ์ พระธาตุพนม หนองหารสกลนคร ภูกระดึง เป็น
 การท่องเที่ยวอย่างดีที่สุด

ทั้งนี้เป็นของดีของภาคอีสาน ทั้งที่เรามีอยู่เดิม และทั้งที่
 เราได้มาใหม่ วิทยุต่างประเทศแห่งหนึ่งได้เคยกล่าวดูหมิ่นเรา
 ว่าถึงจะได้ของดีมาใหม่ก็ไม่มีปัญญาจะบำรุง ขอเวลาให้ข้าพเจ้า
 บี้เดี่ยว ข้าพเจ้าจะเชิญเจ้าหน้าที่วิทยุแห่งประเทศไทยนั้นมาชมเขา
 พระวิหารและนครจำปาศักดิ์ และจะนำให้ดู “ของดีในภาค
 อีสาน” อย่างทั่วถึง.